

Skarpnesutvalget - mot et sivilisert oppgjør

RR 7/2 1997

THEO BARTH

I debatten om rapportene fra Skarpnesutvalgets flertall og mindretall glemmer man gjerne at jødene ikke satt i samme båt som andre nordmenn. Det er myten om at den norske nasjon gikk gjennom krigen sammen som står på spill, skriver sosialantropolog Theo Barth.

Så snart man har en offentlig debatt om et brennbart emne, får argumentene raskt en slagordpreget karakter. Skarpnesutvalgets flertalls- og mindretallsrapport er allerede blitt kommentert av oppegående politiske ledere i landet. Befegnelser som «revisorspråk» og «sliftejus» – Erik Solheims innertiere – har forlengst festet seg i sinnene, og rammer flertallsrapporten i dens framstilling av behandlingen av jøders eiendom under og etter den annen verdenskrig. Det samme gjelder af saken i dag har primært en «moralisk og politisk karakter». Statsminister Thorbjørn Jagland, utenriksminister Bjørn Tore Godal og justisminister Gerd-Liv Valla er enige om dette. Det var de også før den offisielle (trenerte) overleveringen av rapporten til justisministeren fant sted, da mediefolk innhentet dem med sine kameraer og mikrofoner.

Ulempen med denne ordbruken er at den kan etterlate inntrykket av at flertallets utredning er et spesialarbeide med faglig tyngde, mens mindretallet har stått før den menneskelige dimensjonen: dette intuitive og uhandgripelige som vi kaller «moral».

Siden relativt få mennesker trolig vil komme til å lese Skarpnesutvalgets to rapporter fra perm til perm, vil jeg gi mitt bidrag til å demme opp for de fellforestillinger dette kan avstedkomme i den offentlige debatt. Det er ingen tvil om at mindretallet har frembragt kunnskap som ikke finnes i flertallets rapport. Forøvrig er flertallets rapport spekket med gjentagelser, ufullstendige henvisninger, selvmodsigelser, uholdbare utledninger og syning. I den grad den inneholder en argumentasjon, ser det ut som om dens hensikt begrenser seg til (1) å rensvaske de norske myndigheter for

deres arbeid etter krigen, og (2) å holde dagens oppgjør innen visse økonomiske rammer. Det er intet i utvalgets mandat, selv om man strekker tolkingen, som tyder på at det er dette Justisdepartementet har bedt om.

Derimot står det klart i flertallets rapport at man har tolket mandatet fra Justisdepartementet dithen at rapporten ikke skal ta for seg likvidasjonens «moralske sider». I praksis innebærer dette at rapporten retter søkelyset mot myndighetenes behandling av verdier som gikk inn og ut av statskassen – under og etter krigen – på en helt abstrakt måte. Flertallet begrenser seg til å utrede hva som skjedde med jødisk eiendom etter krigen, og derfra bakdatere hele krigsforløpet: flertallsrapporten analyserer ikke hva som skjedde med jødene, sammen med deres eiendeler, i denne perioden. Her ligger hele problemet. Flertallsrapporten er overveiende en rekonstruksjon av historiske forløp under krigen fra myndighetenes prosedyredokumenter etter krigen.

Flertallet burde ha gitt punkt 3 i mandatet større ettertanke: «Utvalget kan også behandle andre forhold av betydning for saken.» Hvorfor er det som skjedde med jødene under den annen verdenskrig et forhold som har betydning for saken? Helt enkelt: Fordi jødene ble utsatt for radikal særbehandling under krigen, med sterk medvirkning av norsk politi, burde det ha vært et spesielt repatrieringsprogram for jødene etter krigen. Det ble også gitt løfter til World Jewish Congress fra den norske eksilregjeringen i London om at det ville bli tatt spesielle hensyn. Dette løftet ble ikke holdt; hvilket ikke er primært av økonomisk betydning, men snarere av betydning for verdigheten til de skadelidte. Men et repatrieringsprogram for jødene – f.eks. ved opprettelsen av et eget kontor – ville hatt betydning for hjemkomsten generelt, inklusive avviklingen av de problemene som Likvidasjonsstyret påførte landet under krigen.

Flertallet har videre et grunnleggende metodeproblem i sin rapport. I rapporten er ikke dokumenter og kilder benyttet til å fremme ny kunnskap om hva som skjedde med jødene, og dermed hva som skjedde med jødisk eiendom. Fulgte man den fremgangsmåten, ville utvalget endt opp med en helt annen tese om tapene. Fordi flertallet har opprettholdt et protokollmessig skille mellom verdier og mennesker, dokumenterer heller ikke kildebruken hva som skjedde med verdier i tilknytning til faktiske begivenheter, men søkes brukt til å utrede og legitimere myndighetenes prosedyrer. Dermed blir det ikke mu-

” Flertallet begrenser seg til å utrede hva som skjedde med jødisk eiendom etter krigen, og derfra bakdatere hele forløpet ”

114454 (4)

SPLITTET: Skarpnesutvalgets to rapporter om behandlingen av jøders eiendom under og etter den annen verdenskrig ble overlevert justisminister Gerd-Liv Valla 23. juni (t.v. Oluf Skarpnes). Foto: ØRN BORGEN

lig å skille mellom faktiske og *normative* forhold i flertallets rapport.

Mange steder kan man f.eks. se at myndighetenes fremstilling av hva som ble gjort den gangen (som svært hyppige henvisninger til Str. mld. 60, 1952) brukes som «bevis» på hva som faktisk skjedde. Men var det ikke nettopp myndighetenes arbeid med tilbakeføringen man skulle undersøke? Videre skjer det en nivellering av saken; det abstraherte grepet gjør at vi like gjerne kunne ha hatt med en større trafikkulykke eller en naturkatastrofe å gjøre.

Flertallsrapporten gir ikke muligheter til å vurdere de spesielle hensyn – deportasjonen og likvidasjonen av jødene – som bør tas med i den historiske ettertanke som i dag vies etter spillet til Holocaust i Norge.

La oss illustrere dette. Administrative utgifter som ble påregnet likvidasjonen og forvaltningen av jødiske verdier under krigen, blir av tilbakeføringsmyndighetene regnet som «rettmessige utgifter». Ved tilbakeføringen regnet man at gjeld måtte betales fra boet. Men det ble ikke tatt hensyn til at all jødisk eiendom ble likvidert under krigen som om det var konkursbo, og realisert til underpris (noe som rettmessig er et tap). Gjelden måtte betales fordi noe annet ville gå på bekostning av de andre loddeierne ved tilbakeføringen etter krigen.

La oss se på et konkret eksempel:

En gjeld stammer fra et bokverk som en jødisk familie kjøper på avbetaling før krigen. Hele familien er drept, og kreditor henvender seg til Likvidasjonskontoret i 1942 og får gjelden dekket. I tiden frem til gjenlevende arvinger får oppgjør fra byråkratiet – Tilbakeføringskontoret, Krigsskadetrygden eller Justisdepartementets oppgjørsavdeling – trekkes «familien» i skatt til staten (fra beslaget fant sted under krigen frem til bobehandlingen ble avsluttet etter krigen). Verdianslag ved erstatninger blir satt til prisnivået før krigen. Ytterligere kutt skjer av hensyn til gjenreisning og sosial utjevning etter krigen. I det beløpet arvingene får utbetalt, trekkes det videre for prisstigning fra 1942 til 1947, etter utbetaling av gjeld til kreditor (for bokverket), fordi det regnes som en verdøkning av familiens bo. Til slutt trekkes det også fordi arvinger kunne samle seg store formuer, pga. det «unormale dødsfallsmønsteret».

Det ligger i seg selv ingen moralsk vurdering i å fremstille slike forløp. Endel parallelle eksempler blir presentert i mindretallets rapport. I tillegg gir den en samlet fremstilling av ulike faser og helheten i prosessen.

” Det abstraherte grepet gjør at vi like gjerne kunne ha hatt med en større trafikkulykke eller en naturkatastrofe å gjøre ”

Det ligger imidlertid nokså tunge moralske føringer i å argumentere for at serien av nevnte kutt – under og etter krigen – er «rettmessige utgifter», noe flertallet gjør. Det er ikke statens gjenreisningsprosjekt som behøver forsvar her, men å lage plass til en gruppe mennesker hvis skjebne under krigen ikke kan utsettes for «sosial utjevning» i etterkant. Under Quisling-regimet ble midlene fra likvidasjonen først slått sammen i en «jødisk fellesmasse» (sic), og senere ført til individuelle bomapper på nokså vilkårlig vis: Alt skulle gå rett for seg (vis-à-vis tyskerne må vite), men Likvidasjonskontoret kan ikke ha påventet at eierne skulle vende hjem igjen. Hvordan kan man tilkjenne en slik forvaltning retten til «rettmessige utgifter»? Det er her det brister.

Skarpnesutvalgets oppgave var ikke å avfeie dette spørsmålet, men heller å reise det med større grad av detalj og klarhet. Den moralske og politiske vurderingen av spørsmålet er det politikerne som skal foreta, helst med støtte i en offentlig og demokratisk debatt. I stedet leser vi i dagspressen nokså forvirrede anklager fra historiker Eli Fure (Riksarkivet) om at man slår Norges lovlige regjering etter krigen i hartkorn med Quisling-regjeringen. Eller historiker Ole Kristian Grimnes hvis moralske anfølelser retter seg mot ikke-jødiske nordmenn, om man skal tro det man leser i avisene: Er det slik at han først og fremst er redd for at jødene skal få for mye?

Det er myten om at vi gikk gjennom krigen sammen som står på spill her. Jødene satt ikke i samme båt som andre nordmenn. At det er mulig å fremme problemstillinger, som Fure og Grimnes, etter å ha sittet og arbeidet et helt år med saken, reiser alvor-

lige spørsmål om hvilke forhold som kan ha rådet internt i utvalget i arbeidsperioden. Herav mindretallets brudd og prinsipielle dissens og videre splittelsen av flertallet, som også nevnes i rapporten (pkt. 2.2,

siste avsnitt).

Dette er i hvert fall en mulighet man bør undersøke nærmere før man går ut i pressen og beskylder mindretallet for konspirasjon mot flertallet, og for å ha manipulert pressen. Der som man har en smule historisk hukkommelse, er slike påstander mildt sagt «uheldige». Om mindretallets rapport er et partsinnlegg – slik Eli Fure har hevdet – så er det som part i en dialog. Så får vi håpe at dialogen snart begynner. Etter Nürnberg-domene påligger det Norge nettopp et moralsk ansvar i forbindelse med politiets medvirkning til deportasjon og likvidasjonen under krigen.